

УДК 343.81

Олексій Стулов,*канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджується стан правового регулювання працевикористання засуджених до позбавлення волі на певний строк під час відбування ними покарання у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України. Е результатом дослідження автор дійшов висновку, що чинні Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси України не зобов'язують цю категорію засуджених працювати під час відбування покарання. На думку автора, наявність лише права без встановлення для цих засуджених обов'язку працювати на оплачуваних роботах призводить до порушень прав осіб, потерпілих від злочинів, законних прав неповнолітніх дітей засуджених на отримання аліментів, а також інтересів держави і суспільства, змушених утримувати непрацюючих засуджених за кошти державного бюджету. Автор пропонує внести відповідні зміни до Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України з метою встановлення обов'язку працювати для тих засуджених, які мають виконавчі листи.

Ключові слова: засуджені до позбавлення волі, праця засуджених, право на працю, обов'язок працювати.

Постановка проблеми. Протидія злочинності шляхом належного виконання кримінальних покарань є одним із напрямів кримінально-правової політики держави. Суспільно корисна праця завжди вважалась одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Але з прийняттям нового КВК України (в ред. 2003 р.) в середовищі вчених і практиків поступово виникла дискусія стосовно конституційності передбаченого цим Кодексом «добровільно-примусового» порядку працевикористання засуджених до позбавлення волі.

Аналіз публікацій, що стосуються проблематики праці засуджених до позбавлення волі, у наукових виданнях вказують на переважно міжнародно-пенітенціарні підходи дослідників до цієї проблеми, згідно з якими засуджені можуть залучатись до праці задля виправлення й отримання ними трудових навичок, а не з метою отримання прибутку підприємствами виправних установ. І лише інколи згадується така мета працевикористання засуджених, як відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди особам, потерпілим від злочинів. На цей час проблема добровільності праці засуджених до по-

збавлення волі остаточно не вирішена. Тож актуальність теми статті є очевидною.

Мета статті – дослідження проблематики регламентації праці засуджених до позбавлення волі скрізь призму положень Основного Закону держави.

У Конституції України проголошується, що Україна є правовою державою (ст. 1), що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ст. 8). У ст. 3 Основного Закону вказано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1].

Загальновідомо, що основні права людини і громадянина – це їх можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних потреб та духовних інтересів. У Конституції України (переважно в Розд. II) визначені такі групи основних прав людини і громадянина: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні.

У теорії права суб'єктивне право особи на працю розглядається як складник її еко-

номічних прав. За С.П. Котелейчуком, економічні права – це такі можливості людини і громадянина, що характеризують їх участь у виробництві матеріальних благ. До них відносять: а) право на приватну власність (індивідуальну і колективну); б) право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності; в) можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням; г) право на професійну підготовку і перепідготовку; д) право на справедливую оплату праці; е) право на страйк; є) право на відпочинок тощо [2].

Ст. 43 Конституції України гарантує: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом...» [1].

Ст. 63 Конституції України проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1].

З урахуванням викладеного доходимо висновку, що поряд з іншими гарантованими правами людини і громадянина трудові права особи, засудженої до позбавлення волі, можуть зазнавати певних обмежень, що: а) визначені законом; б) встановлені вироком чи іншим рішенням суду.

Щодо обмежень, які можуть бути встановлені вироком суду і діють протягом усього строку відбування покарання, то такі обмеження засудженим до позбавлення волі можуть бути встановлені у разі застосування судом додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, передбаченого ст. 55 Кримінального кодексу України [3] (далі-КК). Дослідження свідчать, що з дотриманням цих обмежень в установах виконання покарань (УВП) проблем не виникає. З іншого боку, якщо особа засуджується до позбавлення волі виключно на підставі вироку суду, доцільно проаналізувати Роз-

діл Х «Покарання та його види» КК, головне статті 51 і 52, з тим, щоб виокремити ті види кримінальних покарань, які передбачають обов'язкове залучення засуджених до суспільно корисної праці.

Отже, у ст. 51 КК України законодавець передбачив 2 види покарань, які прямо вказують на обов'язковість праці засуджених під час їх виконання та відбування: громадські роботи (абз. 4 ч. 1 ст. 51) і виправні роботи (абз. 5 ч. 1 ст. 51). Крім того, обов'язкове залучення до праці передбачене у ст. 61 КК для засуджених до обмеження волі (абз. 9 ч. 1 ст. 51). Щодо інших рішень суду, то такими можуть бути постанови про заміну несплаченого штрафу, призначеного як кримінальне покарання, на громадські або виправні роботи, як це передбачено ч. 4 ст. 26 КВК України.

Усі інші види кримінальних покарань, у тому числі позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК) і довічне позбавлення волі (ст. 64 КК), не передбачають обов'язкового залучення до праці засуджених під час виконання та відбування покарань. Звідси формулюємо висновок: кримінальний закон обов'язку працювати особам, засудженим до позбавлення волі, не встановлює. Але проведені нещодавно дослідження вказують на інше: «попри зміну характеру праці засуджених і визнання її наразі добровільною, окремі положення кримінально-виконавчого законодавства щодо регулювання залучення засуджених до праці й надалі характеризують працю засуджених як примусову» [4, с. 13].

Досліджуючи правовий статус засуджених до позбавлення волі, у ч. 1 ст. 107 «Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі» Кримінально-виконавчого кодексу України [5] (далі-КВК) знаходимо право засуджених брати участь у трудовій діяльності в порядку, встановленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Цікавим видається той факт, що обов'язок працювати засудженим до позбавлення волі ч. 3 ст. 107 КВК не встановлений.

Що стосується порядку й умов залучення до праці цієї категорії засуджених, то вони регулюються ст. 118 «Залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці» і ст. 119 «Умови праці засуджених до позбавлення волі» Кримінально-виконавчого кодексу України [5]. Так, згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 118 КВК засуджені до позбавлення волі «мають право працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії. Засуджені залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність». Тобто, про бажання й уподо-

бання (вільний вибір) самих засуджених у цій нормі закону не йдеться.

На нашу думку, посилання в абз. 1 ч. 1 ст. 118 КВК на відомчий порядок залучення засуджених до праці не узгоджується з абз. 3 ч. 1 ст. 118 КВК, де чітко й однозначно вказано: «Праця засуджених регламентується Кодексом законів про працю України» [5]. Ось так однозначно, без будь-яких приміток чи посилань щодо іншого порядку залучення до праці, ніж він передбачений у Кодексі законів про працю України (КЗпПУ). Тим самим законодавець не спростив, а лише ускладнив встановлений порядок працевикористання цієї категорії засуджених.

Наприклад, ст. 2 КЗпПУ визначає право громадян на працю як забезпечуване державою право «на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, – включаючи *право на вільний вибір професії, роду занять і роботи*», яке реалізується шляхом укладення трудового договору на роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою [6]. Але про вільний вибір виду роботи та укладення із засудженим трудового договору не йдеться ні в КВК, ні у будь-якому з підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють працевикористання засуджених, як-то у: Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [7], Порядку організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби [8], Положенні про майстерню установи виконання покарань, слідчого ізолятора [9], Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження або позбавлення волі [10] тощо.

З іншого боку, є відчуття, що законодавець, надавши засудженим до позбавлення волі право самим вирішувати дилему «працювати – не працювати», «забув» про інтереси осіб, постраждалих від злочинів. Між тим ст. 41 Конституції України проголошує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що право приватної власності є непорушним [1].

Загальновідомо, що значна частина засуджених не має власного майна, за рахунок якого можливе відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди потерпілим від злочинів. За таких умов добровільний порядок працевлаштування цієї категорії засуджених фактично неможливе виконання правоохоронними органами завдань, визначених у ст. 1 КК України, оскільки позбавляє їх можли-

вості скористатись механізмом примусового виконання судових рішень шляхом звернення стягнень на заробітну плату засуджених. І вже зовсім несправедливим (і навіть цинічним) бачиться утримання не бажаючих працювати засуджених за бюджетні кошти, а отже, і за кошти (податки) потерпілих від злочинів, які самі вправі очікувати від держави належної організації виконання судових рішень у частині майнових стягнень.

Ураховуючи викладене, нам видається правомірною пропозиція законодавчо обмежити суб'єктивне право засуджених до позбавлення волі працювати (чи не працювати) та вільно обирати вид трудової діяльності під час відбування покарання шляхом встановлення обов'язку працювати у визначених адміністрацією виправних колоній місцях і роботах принаймні тим засудженим, які мають виконавчі листи.

Із цією метою слід внести зміни і доповнення до низки законів щодо працевикористання засуджених, зокрема: до ст. 63 КК України, доповнивши її умовою «з обов'язковим залученням до суспільно корисної оплачуваної праці»; до ч. 3 ст. 107 КВК України, доповнивши її абзацом шостим такого змісту: «працювати на оплачуваних роботах у порядку примусового виконання судових рішень»; до ч. 1 ст. 118 КВК України, доповнивши абзац другий реченням такого змісту: «Засуджені, які мають виконавчі листи, працевлаштовуються адміністрацією виправної колонії в обов'язковому порядку, з урахуванням статі, віку, працездатності і стану здоров'я».

Відповідно повинні бути внесені зміни до вищевказаних відомчих підзаконних нормативно-правових актів щодо працевикористання засуджених до позбавлення волі на певний строк та інших прирівняних до них категорій засуджених.

Усвідомлюємо, що такі пропозиції не залишаться поза увагою опонентів. Але вважаємо, що доводи опонентів допоможуть з'ясувати, що важливіше для сучасного українського суспільства: право потерпілого на відшкодування збитків чи право засудженого працювати або не працювати під час відбування позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 253/96-ВР // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Котелічук С.П. Теорія держави та права: навчальний посібник для підготовки до державних іспитів [для студ. вищ. навч. закладів] / С.П. Котелічук. – К.: КНТ, 2009. – 320 с.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341 – III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

4. Бублік О.О. Праця засуджених до позбавлення волі: правова регламентація та кримінально-виконавча практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Бублік. – Запоріжжя, 2016. – 20 с.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

6. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 17.12.1971. – Додаток 50.

7. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2014 № 2186/5 [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14>

8. Порядок організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 03.01.2013 № 26/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0068-13>

9. Положення про майстерню установи виконання покарань, слідчого ізолятора : Наказ Міністерства юстиції України від 22.03.2012 № 442/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0437-12>

10. Інструкція про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження або позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 № 396/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13>

В статье исследуется состояние правового регулирования трудоустройства осужденных к лишению свободы на определённый срок во время отбывания ими наказания в исправительных колониях Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. В результате исследования автор пришёл к выводу, что действующие Уголовный и Уголовно-исполнительный кодексы Украины не обязывают эту категорию осужденных работать во время отбывания наказания. По мнению автора, наличие только права без установления этим осужденным обязанности трудиться на оплачиваемых работах ведёт к нарушениям прав лиц, потерпевших от преступлений, законных прав несовершеннолетних детей осужденных на получение алиментов, а равно интересов государства и общества, вынужденных содержать неработающих осужденных за средства государственного бюджета. Автор предлагает внести соответствующие изменения в Уголовный и Уголовно-исполнительный кодексы Украины с целью установления обязанности работать тем осужденным, которые имеют исполнительные листы.

Ключевые слова: осужденные к лишению свободы, труд осужденных, право на труд, обязанность трудиться.

The article examines the state of the legal regulation of the employment of persons convicted to imprisonment for a specified period while they serving sentences in penal colonies of the State Penitentiary Service of Ukraine. As a result of research author concluded that the current Criminal and Criminal Procedure Code of Ukraine does not oblige this category of prisoners to work while serving their sentence. According to the author, the presence of just the right without of establishing for those prisoners obligation to work in paid jobs leads to violations of rights of crime victims, legal rights of minors children of convicted for child support and interests of the State and society, forced to hold nonemployed convicted for State budget. The author proposes to amend the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine to establish the obligation of work for prisoners who have writs.

Key words: convicted to imprisonment, labor of prisoners, right for work, work duty.